

47. Тихомиров С. В. Административное право Российской Федерации: Учебное пособие. / С. В. Тихомиров. – М.: Юрлитинформ, 2003. – 608 с.
48. Тенкач Л. А. Теоретико-практичні аспекти створення класифікації заходів адміністративного примусу у сфері обігу засобів захисту рослин / Л. А. Тенкач // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 6. – С. 230–233/
49. Ткаля О. В. Класифікація заходів адміністративно-правового примусу / Ткаля О. В. // Новітні кримінально-правові дослідження – 2015: збірник наукових праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О.В. Козаченко. – Миколаїв: Іліон, 2015. – С. 264–267.
50. Ткаля О. В. Проблеми поняття адміністративно-правових заходів / Ткаля О. В. // Приватне право в умовах глобалізації: ключові проблеми модернізації сучасного права: збірник наукових праць / за ред. П. М. Шапірка, І. Г. Оборотова. – Миколаїв: Іліон, 2015. – С. 187–192.
51. Фіночко Ф. Д. Еволюція поглядів щодо класифікації адміністративного примусу / Ф. Д. Фіночко // Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку: короткі тези доповідей конференції. 9-11 листопада 1995 р. – Х., 1995. – С. 138–139.
52. Фролов Ю. М. Суб'єкти адміністративного права: сутність та підстави класифікації / Ю. М. Фролов // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2012. – № 25. – С. 549–557.
53. Хорошак Н. В. Адміністративні стягнення за законодавством України: монографія / Н. В. Хорошак. – К., 2004. – 172 с.

Каплій Олена,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальнотеоретичної, конституційної та цивілістичної юриспруденції

Миколаївського інституту права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ ВПЛИВ НЕДЕРЖАВНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ГРОМАДЯН

Анотація. Досліджено функціональне призначення недержавних ЗМІ, які належать до складових громадянського суспільства. Розкривається зміст і характеристика основних напрямків правового впливу недержавних ЗМІ на формування правової культури громадян, тобто його діяльнісний аспект. Розглянуто вплив державної інформаційної політики на функціонування недержавних ЗМІ та форми їх участі у реалізації державної правової політики.

Ключові слова: недержавні ЗМІ, громадянське суспільство, гарантії конституційних прав і свобод, функції недержавних ЗМІ, правова культура, правовий вплив.

Аннотация. Исследовано функциональное назначение негосударственных СМИ, которые относятся к составляющим гражданского общества. Раскрывается содержание и характеристика основных направлений правового воздействия негосударственных СМИ на формирование правовой культуры граждан, то есть его деятельностный аспект. Рассмотрено влияние государственной информационной политики на функционирование негосударственных СМИ и формы их участия в реализации государственной правовой политики.

Ключевые слова: негосударственные СМИ, гражданское общество, гарантии конституционных прав и свобод, функции негосударственных СМИ, правовая культура, правовое воздействие.

Summary. Investigated the functional purpose of private media outlets that belong to the components of civil society. The content and characteristics of the main areas of legal enforcement of private media in the formation of legal culture of citizens, ie its activity-aspect. The influence of the state information policy on the functioning of private media and forms of their participation in the implementation of state policies.

Key words: non-state media, civil society, guarantee the constitutional rights and freedoms, non-media functions, legal culture, legal effect.

Вступ

Розвиток сучасного державотворення та правотворення нині складно уявити поза межами інформаційного простору. Під впливом глобальних інформаційних процесів та в умовах сучасної інформаційної революції постає проблема формування інформаційного суспільства. Недержавні засоби масової інформації (далі – ЗМІ) займають у розвитку інформаційного суспільства особливе місце, так як на них покладається найбільш відповідальна місія – забезпечити поширення точної, збалансованої та базованої на фактах інформації, яка потрібна громадянам для ухвалення ними рішень, що стосуються їхнього життя в демократичному суспільстві. В сучасному світі ЗМІ взяли на себе значну функцію з формування свідомості людей, виховання їх ціннісних орієнтацій, смаків, поглядів, звичок, вподобань.

Як проблема, що має вагоме теоретичне та практичне значення, питання ефективного функціонування такого інституту громадянського суспільства як недержавні ЗМІ, який покликаний позитивно впливати на формування правової культури та правомірної поведінки громадян, потребує наукового осмислення і аналізу, особливо враховуючи всесвітні інформаційні процеси та їх роль в умовах глобалізації, що і є метою цього дослідження.

Варто звернути увагу, що прямо чи опосередковано ці питання порушуються практично всіма теоретиками права та представниками галузевих дисциплін, зокрема такими як: О. І. Бугера, А. М. Денисова, Г. П. Клімова, Б. А. Кормич, В. М. Кравчук, Л. П. Погоріла та інші. Перш за все, це обумовлено інтегруючим, узагальнюючим характером проблематики, що й визначило її особливе місце в юридичній науці. Однак, слід наголосити, що в рамках науки конституційного права відсутні спеціальні дослідження, присвячені впливу такого інституту громадянського суспільства, як недержавні ЗМІ на формування правової культури громадян.

Внаслідок підвищеної динаміки змін у досліджуваній сфері, цілий ряд питань потребують додаткового вивчення. Зокрема, правовий вплив на правову культуру громадян, за допомогою таких неправових заходів як недержавні ЗМІ, визначення пріоритетних методів і засобів здійснення правового інформування громадян в умовах розбудови правової держави; визначення меж впливу держави в діяльність недержавних ЗМІ задля реалізації ними ряду функцій, які спрямовані на підвищення рівня правової культури громадян.

§ 1. Функціональний аспект недержавних ЗМІ як інституту громадянського суспільства в Україні

У цивілізованих країнах свобода інформації вважається обов'язковою умовою демократії, її невід'ємною частиною, а також є правом кожного окремого громадянина безперешкодно отримувати інформацію із загальнодоступних джерел. Загалом ЗМІ належать до впливових соціальних інститутів, адже їхня діяльність є показником духовної енергії суспільства, стану його свідомості, рівня готовності до соціальних змін. Вони також віддзеркалюють трансформації життя суспільства. Інформаційне суспільство, таким чином, є частиною більш загального утворення – громадянського суспільства. Головними ж критеріями вступу тієї чи іншої країни у стадію інформаційного суспільства стають можливість індивідів у будь-якій точці країни й у будь-який час отримати необхідну інформацію та наявність у країні інформаційних технологій [11, с. 4–5].

У силу того, що незнання закону не звільняє від відповідальності, держава зобов'язана інформувати своїх громадян про всі нормативні рішення відповідними засобами, надавати їм правову інформацію, яка являє собою сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо.

Таке зобов'язання, на нашу думку, повинно реалізовуватись за допомогою державних та недержавних ЗМІ, з наданням при цьому останнім переваги у виборі суб'єкта розповсюдження важливої для громадськості інформації.

Рух до громадянського суспільства і правової держави є одним з основних напрямів розвитку країн світового співтовариства, де громадянське суспільство є своєрідним фундатором правової демократичної держави. Процес формування фундаменту правової держави в Україні, якісне та кількісне зростання показників громадянського суспільства є неможливими без цивілізованого розвитку інформаційного простору взагалі й демократичного функціонування ЗМІ зокрема [25, с. 40]. Виходячи з цього, недержавні ЗМІ є одним з важливих інститутів громадянського суспільства, який репрезентує суспільну думку та впливає на її формування. Це засвідчує незаперечну актуальність даної проблеми в рамках сучасної конституційної юриспруденції.

Традиційно в структуру громадянського суспільства прийнято включати систему ЗМІ, при цьому, в науці конституційного права для позначення цього інституту вживається як термін «незалежні ЗМІ», так і «недержавні ЗМІ», а у «Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 976 [37], серед унормованих інститутів громадянського суспільства, визначено саме недержавні ЗМІ. Враховуючи думки науковців та діюче законодавство, вважаємо, що громадянське суспільство неможливе без незалежних ЗМІ, які дають можливість членам суспільства бути проінформованими, але слід уточнити, що інститутами громадянського суспільства можуть бути лише недержавні ЗМІ.

В попередніх дослідженнях нами було запропоновано виокремлювати такі критерії класифікації ЗМІ на види як: 1) залежно від форми подання друкованої, аудіовізуальної чи інформації з мережі Інтернет ЗМІ поділяються на: друковані ЗМІ, аудіовізуальні ЗМІ та Інтернет-ЗМІ; 2) залежно від статусу їх власників і засновників, – на державні, комунальні, приватні, громадські, суспільні, змішані та партійні [8, с. 41]. В рамках даного дослідження викликають інтерес саме недержавні ЗМІ, до яких, на нашу думку, слід відносити: суспільні, громадські та приватні ЗМІ.

Так, наявність суспільного мовника є важливою ознакою демократичного суспільства, поряд з приватними мовниками та мовленням громад. Місія суспільного мовлення полягає в досягненні таких загальних цілей як суспільний прогрес, краще усвідомлення демократичних процесів, міжкультурний діалог та соціальна інтеграція. Головною метою суспільного мовлення є задоволення суспільних потреб в отриманні різноманітної інформації та забезпеченні політичного плюралізму. Так, Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» передбачає створення Суспільного телебачення і радіомовлення України з метою задоволення інформаційних потреб суспільства, залучення громадян до обговорення та вирішення найважливіших соціально-політичних питань, забезпечення національного діалогу, сприяння формуванню громадянського суспільства [41].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» громадські телерадіоорганізації визначені як телерадіоорганізації, які, відповідно до закону, є неприбутковими організаціями, створеними з метою задоволення інформаційних потреб територіальних громад. У статті 18 Закону закріплено положення, що громадським телерадіомовленням є система позабюджетного неприбуткового загальнонаціонального або місцевого телерадіомовлення, що створюється засновниками – юридичними та/або фізичними особами» [42]. Цей вид ЗМІ розраховано, передусім, на задоволення інформаційних потреб відповідних соціальних груп або інформування суспільства із питань діяльності відповідних громадських організацій.

Щодо громадських ЗМІ слід також зазначити, що важливою подією стало затвердження Комітетом Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики 27 січня 2016 року Стратегії розвитку законодавства України з питань свободи слова та діяльності ЗМІ відповідно до європейських стандартів (далі – Стратегія), в якій зазначається, що мовлення громад є важливою умовою забезпечення плюралізму інформації та вираження поглядів. Таке мовлення повинно замінити контроль держави чи органів місцевого самоврядування над місцевими мовниками. Держава повинна сприяти розвитку мовлення громад як «третього сектора» мовлення поряд з комерційним та суспільним. Регулювання мовлення громад має здійснюватися в новому Законі «Про аудіовізуальні послуги», який замінить собою закони «Про телебачення і радіомовлення» та «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» [36].

Зміст поняття «приватні ЗМІ» законодавством не визначається, хоча законодавство відносить, наприклад, до структури національного телебачення і радіомовлення України приватні телерадіоорганізації [42], тобто можна розуміти, що ЗМІ, які не є державними або комунальними, вважаються приватними, а отже, орієнтованими насамперед на отримання прибутку від здійснення інформаційної діяльності.

Кожен з цих видів ЗМІ володіє власним рівнем впливу на свідомість людини, а також задовольняє інформаційні потреби різних майнових, вікових та соціальних груп суспільства. Вплив недержавних ЗМІ на свідомість людини є вагомим чинником формування правової обізнаності громадян, а відповідно – визначає рівень та характер правової культури та правомірної поведінки громадян.

Оскільки метою дослідження є розгляд впливу недержавних ЗМІ на формування правової культури громадян, то далі слід розглянути і зміст.

В теорії держави та права особлива увага приділяється формуванню правової культури громадян як основи для побудови демократичної, правової держави та розбудови громадянського суспільства. Адже саме правова культура населення є соціально-правовою гарантією верховенства права та закону в державі, одним із найважливіших передумов правопорядку [27, с. 56]. Проблема правової культури на даний час вельми актуальна, а необхідність її дослідження безпосередньо впливає із конституційного проголошення України правовою державою.

Сьогодні рівень правової культури українських громадян залишається різним. Наше суспільство поділено на громадян із високим, низьким та задовільним рівнем правової культури, незважаючи на прагнення органів державної влади створити умови для його підвищення та отримати суспільство з високим рівнем правової культури. Так, за рівнями та глибиною пізнання правових явищ, їх використання в правовій поведінці (діяльності) прийнято виділяти: буденну (масову), професійну, теоретичну (наукову) правову культуру.

Буденна правова культура притаманна широким верствам населення. Головне місце в її змісті посідають традиційні цінності, правові стереотипи, настанови, звичаї та звички. Вона формується на основі власного життєвого досвіду і емпіричних знань про чинне право та інші правові явища. На її формування впливають ряд чинників, і зокрема недержавні ЗМІ, що надають, як правило, найбільш елементарні знання про правову дійсність [7, с. 552–553].

ЗМІ, за переконанням Б. Кормича, виконують роль джерела суспільної інформації, забезпечуючи притаманний демократичному суспільству процес вільного висловлювання ідей і поглядів кожним бажаним та широкого суспільного обговорення важливих проблем державного й суспільного життя. Така роль ЗМІ сприяє формуванню громадської думки та участі громадськості у політичному та суспільному житті держави [15, с. 282]. Слушним з цього приводу також є зауваження Ю. Тодики, який вказує, що саме ЗМІ сприяють правовій орієнтації громадян через розповсюдження правової інформації, яка впливає

на поведінку суб'єктів правовідносин, формує їх правосвідомість, мобілізує на активну участь у державному та суспільному житті [49, с. 282].

Отже, в основу будь-якого громадянського суспільства покладено один із найбільш загальних принципів – свободи слова і друку, незалежності ЗМІ, який набуває особливо важливого значення в сучасних політико-правових реаліях конституційного розвитку Української держави. Однією з необхідних вимог для нормального розвитку та функціонування громадянського суспільства практично завжди називають: гарантування свободи інформації та забезпечення рівних прав і можливостей доступу до неї, заборону цензури, заборону чинити перешкоди законній професійній діяльності журналістів та інших працівників ЗМІ. У зв'язку із цим право на інформацію, доступ до неї та забезпечення свободи слова мають принципове значення не лише для окремих громадян, але й для всього громадянського суспільства в цілому [32, с. 27].

На часі актуальним є внесення змін до законодавства в частині врегулювання відносин, що виникають у процесі забезпечення свободи думки і слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань, та встановлення гарантій їх незалежності. Події листопада 2013 – лютого 2014 рр., нинішня ситуація на Сході країни засвідчують незадовільний стан правового забезпечення захисту свободи слова та діяльності недержавних ЗМІ. Дані Інституту масової інформації свідчать про стійкі негативні тенденції у зазначеній сфері, перешкоджання законній професійній журналістській діяльності, що є найрозповсюдженішою формою порушення свободи слова в Україні, далі ідуть побиття, убивства, цензура [9, с. 74].

Задля ліквідації зазначених недоліків у законодавстві 4 лютого 2016 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів», яким статтю 171 було викладено в новій редакції та посилено санкції проти тих, хто перешкоджає працівникам ЗМІ, журналістам доносити до громадськості правдиву інформацію. Тому, посилення кримінальної відповідальності стало закономірним кроком у встановленні законодавчих гарантій свободи слова та діяльності недержавних ЗМІ.

Крім того, 23 лютого 2016 року своїм Указом Президент України затвердив «Положення про Раду з питань захисту професійної діяльності журналістів та свободи слова», створивши її як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, основним завданням Ради є моніторинг стану забезпечення захисту професійної діяльності журналістів та свободи слова в Україні [31].

У сучасному світі ЗМІ формують світогляд людей, тому свобода ЗМІ є важлива з точки зору не тільки отримання повної, достовірної та різноманітної інформації, але й з позиції забезпечення свободи думки і слова та права на власні погляди і переконання [33, с. 87]. З огляду на це, важко переоцінити значення статті 57 Конституції України, згідно з якою кожному гарантується право знати свої права та обов'язки. Закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права та обов'язки громадян, мають бути доведені до відома насе-

лення у порядку, встановленому законом; у противному випадку вони є нечинними. Саме недержавні ЗМІ повинні систематично інформувати громадян про події суспільно-правового життя; правові аспекти діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування; здійснення прав і свобод громадян, профілактику правопорушень, особливо серед молоді і підлітків, боротьбу зі злочинами, корупцією, організованою злочинністю [6, с. 108].

Задля характеристики правового впливу недержавних ЗМІ на формування правової культури громадян, далі слід здійснити загальнотеоретичне дослідження щодо розуміння правового впливу. Так, на думку більшості науковців, правовий вплив – це взятий в єдності та багатоманітності процес впливу права (як спеціальними правовими засобами, так і іншими правовими явищами) на соціальне життя, свідомість і поведінку людини [19, с. 26; 13, с. 380]. Схожим є визначення, яке дає О. Ф. Скакун, – правовий вплив – це взятий у єдності та різноманітності весь процес впливу права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей за допомогою як правових, так і неправових засобів [46]. Отже правовий вплив здійснюється як за допомогою правових засобів, так й інших правових явищ або неправових засобів.

Правовий вплив є загальносоціальним, а не суто юридичним. Тобто, ця категорія охоплює як юридичну так й інформаційну, ціннісно-орієнтаційну, виховну та інші сфери впливу права на суспільні відносини та людей. Т. І. Тарахонич, наприклад, зазначає: «Правовий вплив здійснюється у різних сферах суспільного життя та знаходить відображення в інформаційній, виховній та іншій ролі права. Він пов'язаний з тими суспільними відносинами, які не регулюються правом, але на які поширюється його дія. Правовий вплив формується не тільки за допомогою таких засобів, як норми права, а й залежить від тієї правової культури, яка сформувалась у даному суспільстві. Це призводить до формування у однотипній ситуації певного стандарту поведінки, як безпосередньої умови формування законотворчої поведінки громадян. Отже, правовий вплив включає такі неправові засоби впливу на суспільне життя, як інформаційно-психологічні (правові стимули та правові обмеження), виховні, ідеологічні (підвищення рівня правової культури, формування прогресивних, цивілізованих правових ідей, принципів тощо) та інші. Структурно правовий вплив включає правосвідомість, правову культуру» [48, с. 297–298].

А. М. Денисова також вказує на те, що значна роль у механізмі правового впливу належить правосвідомості, правовій культурі, правовим принципам та правотворчому процесу. Саме тому вплив права через його дію є проявом всіх властивостей та основних характеристик права, що відображають його здатність здійснювати вплив на поведінку суб'єктів. Це є об'єктивація «духу» (змісту та сутності) та «букви» позитивного права (законодавства) в суспільній практиці, прояв його властивостей та характеристик в масовій та індивідуальній свідомості, правомірній поведінці та діях окремих осіб чи їх колективів. У зв'язку з цим, правовий вплив – є одним із проявів дії права на широке коло суспільних

відносин, свідомість та поведінку людей за допомогою правових і неправових (психологічних, ідеологічних тощо) механізмів [5, с. 3–4].

Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що серед неправових засобів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив та реалізуються його функції, слід виокремити саме недержавні ЗМІ як важливий інститут громадянського суспільства в Україні.

Погоджуємось з А. М. Денисовою, що в залежності від змісту впливу права, слід виокремлювати такі його види, які, на нашу думку, реалізуються за допомогою недержавних ЗМІ: а) *інформаційно-психологічний*, який виявляється у безпосередньому впливі права на свідомість соціальних суб'єктів (індивідів, осіб, людину). Завдяки прямому інформаційному впливу соціальні суб'єкти мають право отримати інформацію щодо власних прав та обов'язків; щодо можливих засобів захисту та міри відповідальності, що застосовується у випадках порушення законних прав; щодо підстав виникнення, зміни чи припинення правовідносин; б) *ціннісно-мотиваційний* – це вплив права на свідомість індивіда (на правову психологію) та на його поведінку. Він виявляється у усвідомленні індивідом цінності права і тим самим сприяє формуванню відповідної мотивації до правової поведінки.

Якщо розглядати наслідки, які настають в результаті правового впливу, то вони можуть бути як позитивними, що пов'язані з правомірною поведінкою, так і негативними, що пов'язані зі скоєнням правопорушення. Погоджуємось з думкою С. Кравчука, що реальний вплив ЗМІ на суспільне життя відбувається шляхом інформування про політичне, соціальне, культурне життя держави через випуск наукових, періодичних видань, трансляцію наукових, пізнавальних передач, новин та ін. Такий вплив є позитивним, саме через формування правосвідомості та правової культури, вироблення об'єктивної оцінки ситуації тощо [16, с. 19]. О. Бугера також вказує на те, що ЗМІ здійснюють своєрідний інформаційний вплив, на основі якого людина, зокрема і молода, формує певний світогляд щодо способу і стилю життя, моделей поведінки. У цьому розумінні ЗМІ мають в своєму розпорядженні невичерпні можливості позитивного впливу на свідомість людей, формування у них, особливо у неповнолітніх і молоді, високих моральних якостей, громадської активності, зразків правомірної поведінки, нетерпимості до порушень закону тощо [2, с. 117–120].

Враховуючи мету нашого дослідження, далі слід розглянути зміст позитивного правового впливу, який, на наш погляд, здійснюють недержавні ЗМІ.

У своєму дослідженні В. Лойко зазначає, що будь-яка діяльність, у тому числі інформаційна, цілеспрямована, будь-яка інформація впливає на аудиторію з певною метою. ЗМІ направлені на формування думки читача (глядача, слухача) у визначеному інституційно-заданому напрямі, в результаті чого сучасна людина не може ухилитися від впливу ЗМІ. Люди переважно не розуміють і не сприймають того, про що їм сповіщають ЗМІ, вони не мають навичок раціонально сприймати й аналізувати повідомлення, не прагнуть цього та навіть інтуї-

тивно намагаються цьому протидіяти. Говорячи про вплив ЗМІ, автор стверджує про існування маніпуляції, тобто того впливу, що приховується [18].

У зв'язку з цим, погоджуємось з Л. П. Погорілою, що метою функціонування недержавних ЗМІ є протидія маніпуляції суспільною свідомістю та громадською думкою. Специфіка діяльності недержавних ЗМІ полягає у формуванні правосвідомості, яка була б основою для становлення у подальшому правової культури та правомірної поведінки громадян, адже утвердження для усіх верств населення пріоритету законності та правопорядку є однією з найбільших гарантій верховенства права в державі.

Важливим для розуміння сутності і природи правового впливу є дослідження його функціонального призначення, яке реалізується саме через недержавні ЗМІ.

Взагалі, під функціями правового впливу в літературі розуміють основні напрямки здійснення такого впливу на соціальну дійсність, що відображають сутність правового впливу, його місце та роль у соціальній системі, та пов'язані з вирішенням певних завдань. Так, за призначенням правового впливу, розрізняють наступні їх види: *функція гарантування*, що передбачає дотримання і захист свободи суб'єктів права в процесі здійснення на них правового впливу, що належить до розгалуженої системи гарантій свобод суб'єктів права; *інформаційна функція*, що передбачає інформативний вплив права на поведінку суб'єктів. Інформація є необхідним засобом дієвого функціонування суспільства та держави в межах інформативного простору. Результатом впровадження цієї функції є сприйняття свідомістю суб'єктів інформації та трансформування її у мотиви їх поведінки. За допомогою юридичних норм відбувається також доведення до відома учасників суспільних відносин позиції держави щодо необхідної та можливої поведінки, повідомлення про засоби, за допомогою яких відбувається досягнення такої поведінки та про наслідки порушення правових норм [1, с. 291]; *виховна функція*, що передбачає здійснення правового впливу на волю та свідомість людей з метою встановлення психологічних настанов та ціннісних орієнтацій, що спрямовані на правомірну поведінку, виховання поваги до права, пропаганду ідей гуманізму, справедливості, демократизму, пріоритету прав та свобод людини [5, с. 8–9].

Вважаємо, що вищепераховані функції реалізуються саме через недержавні ЗМІ. Крім того, можна виділити й деякі інші функції, що дають змогу кожному громадянину приймати певні відповідальні рішення, обирати той чи інший варіант поведінки, усвідомлюючи їх правові наслідки. Тому, для виявлення потенціалу недержавних ЗМІ як чинника формування правової культури, необхідно визначити функції, які вони виконують в сучасному суспільстві та набувають нового змісту і забарвлення в умовах розбудови української державності. Так, ЗМІ, поділяючись на друковані, аудіовізуальні та Інтернет-ЗМІ, незважаючи на всі відмінності між ними, об'єднуються в єдину систему завдяки спільності функцій.

На наш погляд, до функцій недержавних ЗМІ, які вони виконують з метою формування правової культури громадян, слід віднести такі найважливіші як:

гарантування, формування громадської думки, інформаційна, просвітницька, інтегративна, аксіологічна (оцінна), правової соціалізації, правового виховання.

Щодо функції *гарантування*, то недержавні ЗМІ, за допомогою властивих їм засобів і способів формують у суспільстві певну правову культуру, допомагають громадянам відстоювати свої права, зокрема й право громадян України на свободу думки і слова. Нині повноцінне життя людини неможливе без реалізації права вільно висловлювати свої думки, переконання, без доступу до інформації. Конституція України проголошує: «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» (ст. 34) [14]. Свобода думки і слова передбачає можливість виражати власне бажання, погляди і переконання у будь-якій формі, не забороненій законом, і таким чином впливати на суспільно-політичні процеси. У вже згадуваній нами Стратегії зазначається, що держава гарантує повну реалізацію права на свободу вираження поглядів як основоположного права людини, свободу діяльності ЗМІ [47].

Свобода слова є носієм універсальних і загальнозначущих норм і цінностей, на базі яких формується ідея громадянського суспільства. Саме тому свободу слова можна розглядати як одну з найважливіших складових демократизації суспільного життя українського соціуму, становлення громадянського суспільства й формування правової свідомості громадян. Відтак свобода слова в даний час набуває найвагомішого значення, і жодні соціокультурні проблеми не можна буде розв'язати позитивно і цивілізовано без її участі.

Проте реалізація задекларованих свобод доволі ускладнюється. Йдеться передусім про те, що переважна більшість громадян має недостатньо високий рівень правової культури, який би дозволив не лише визнати принцип свободи слова чи інших свобод, а й усвідомити, що означають ці свободи, яку відповідальність вони накладають. Відомий австрійський вчений В. Франкл у цьому контексті писав, що «здоровий дух демократії буде виглядати однобічно, якщо розуміти його як свободу без відповідальності. Свобода, якщо її реалізація не пов'язана з відповідальністю, загрожує виродитися у просте свавілля» [54, с. 444]. Свобода без суворого дотримання всіма, і в першу чергу владою, законів і морально-правових норм суспільства обертається на тотальну безвідповідальність, бездіяльність і бездушність.

Слід зазначити, що учасники круглого столу на тему: «Свобода слова в інформаційному просторі», який відбувся 26 жовтня 2016 року за підтримки комітетів Верховної Ради України – з питань свободи слова та інформаційної політики, а також з питань інформатизації та зв'язку, усвідомлюючи важливість забезпечення свободи слова як одного з фундаментальних прав людини і головного чинника громадянських свобод, що сприяє стрімкому розвитку громадянського суспільства, в результаті дискусії ухвалили рішення щодо необхідності вжиття всіх можливих заходів для дотримання свободи слова в Україні, а також закликали уряд, громадянське суспільство та індустрію об'єднати зусилля щодо забезпечення свободи слова в Україні, привернути увагу представни-

ків державної влади до загроз, що постали стосовно свободи слова та необхідності її захисту, підвищити рівень обізнаності серед найвищого рівня представництва органів державної влади щодо позитивних результатів захисту свободи слова для держави та суспільства [51].

За будь-яких обставин влада повинна діяти так, щоб забезпечити плюралізм ЗМІ та свободу висловлювань думок. У свою чергу, недержавні ЗМІ зобов'язані надавати об'єктивну інформацію, не порушувати її правдивості, дотримуватися фундаментальних прав людини і моральних норм.

З огляду на те, що недержавні ЗМІ, будучи незалежною структурою, покликані забезпечувати дотримання, контроль і захист основоположних прав, свобод і інтересів громадян, саме вони в сучасному інформаційному просторі можуть виступати в якості гарантів дотримання міжнародного законодавства в сфері прав людини і громадянина [26, с. 189].

Отже, важливою складовою частиною в системі організаційно-правових гарантій поряд із державними інститутами є недержавні інститути громадського суспільства, до яких відносяться і недержавні ЗМІ, які здійснюють державний і громадський контроль за станом забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Вони відіграють суттєву роль при створенні умов для реалізації гарантій прав і свобод людини і громадянина. Діяльність недержавних ЗМІ повинна здійснюватися на принципах гарантованості права на свободу об'єднання для здійснення захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, а також право на інформацію, відкритість, доступність інформації і свободи її обміну, об'єктивність, вірогідність інформації, повноту і точність інформації, законність одержання, використання, розповсюдження і збереження інформації.

Враховуючи вищезазначене, недержавні ЗМІ є необхідним елементом механізму забезпечення реалізації прав та свобод людини та громадянина. У сучасному світі недержавні ЗМІ формують світогляд людей, тому свобода ЗМІ є важлива з точки зору не тільки отримання повної, достовірної та різноманітної інформації, але й з позиції забезпечення свободи думки і слова, права на власні погляди і переконання. В зв'язку з цим, вважаємо, що пріоритетами у процесі модернізації Основного Закону, зокрема, є посилення конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина. Таким чином, зусилля Української держави у цьому напрямку матимуть успіх за умови активного залучення до цього процесу громадянського суспільства та його інститутів. Саме недержавні ЗМІ, на наш погляд, є ефективним бар'єром у позасудовому громадському захисті прав і свобод людини від свавілля з боку держави та її окремих представників. Зазначені вище та інші гарантії конституційних прав людини і громадянина необхідно закріпити у чинному Основному Законі, а також новації щодо їх удосконалення.

Наступна функція недержавних ЗМІ полягає у *формуванні громадської думки*. Громадська думка, за визначенням Г. Дворецької, – це сукупність уявлень, оцінок і суджень, що їх поділяє більшість чи принаймні значна частина насе-

лення стосовно проблем, подій чи фактів дійсності в конкретній соціальній ситуації. Вона може бути в суспільства в цілому, в етнічної групи, у виробничого колективу чи якогось іншого соціального угруповання [4, с. 307].

Цю функцію недержавні ЗМІ виконують в демократичному суспільстві, організовуючи на своїх сторінках обговорення важливих соціальних проблем, надаючи можливість виступу для всіх зацікавлених громадян із широкого кола актуальних питань. Реалізуючи право на свободу слова, ЗМІ можуть самостійно виявляти негативні явища й факти діяльності державних та інших формувань, давати оцінку подіям внутрішнього та міжнародного життя. Це – своєрідна трибуна громадської думки, важливе джерело відображення настроїв мас, а отже, і показник результативності заходів, уживаних державою.

Отже, недержавні ЗМІ, які обслуговують громадські потреби, а не інтереси чиновників, та які формують та оприлюднюють громадську думку на сьогодні, займають особливе місце у системі інститутів громадянського суспільства. Інформуючи про події у світі та в державі, про політичне і громадське життя, вони впливають на формування поглядів людей, громадської думки, яка є важливим інститутом демократичної системи врядування і ознакою функціонуючої «сфери відкритості». Формування громадської думки – найважливіша функція ЗМІ з погляду громадянського суспільства.

Наступною функцією недержавних ЗМІ є одна з найважливіших, – *інформаційна*. Головна мета ЗМІ – обмін інформацією в суспільстві. Суть її в одержанні й поширенні відомостей про найбільш важливі для громадян та органів влади події. Для реалізації цієї функції необхідним є забезпечення високого рівня поінформованості редакційних колективів: насамперед, це створення журналістам умов для вільного доступу до інформації. Згідно статті 2 Закону України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» [39], органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані надавати ЗМІ повну інформацію про свою діяльність через відповідні інформаційні служби, забезпечувати журналістам вільний доступ до неї, крім випадків, передбачених Законом України «Про державну таємницю» [35], не чинити на них будь-якого тиску й не втручатися у їх виробничий процес.

Інформувати і бути поінформованою – це право, визнане одним із фундаментальних прав особи Загальною декларацією прав людини. Право на інформацію належить до числа прав, закріплених у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У багатьох документах Ради Європи зроблено наголос на тому, що влада не може розглядати себе виключним власником інформації.

Аналізуючи інформаційну функцію, необхідно акцентувати увагу на таких проблемах, як зміст інформації, що подається, і відповідальність за неї. Досить часто трапляються випадки, коли ЗМІ, висвітлюючи діяльність органів і посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, оприлюднюють поверховий, непереверений матеріал.

Отже, найважливіша функція недержавних ЗМІ, їх призначення – давати об'єктивну інформацію, на основі якої можна скласти реальну картину сьогодення; забезпечувати свободу думки і слова, право публічно виражати свої думки, відстоювати власну громадянську позицію [28, с. 8]; здійснювати контроль за роботою різних гілок влади, порушувати актуальні питання, стежити за розв'язанням важливих проблем. Інформуючи населення, недержавні ЗМІ формують у людей навик аналізу діяльності влади, здатність захищати власні погляди, підвищують відповідальність влади за її дії.

Отже, в інформаційному суспільстві, яким нині є й українське суспільство, на недержавні ЗМІ покладається обов'язок сприяти розвитку правової культури шляхом правового інформування ЗМІ. На думку Г. П. Клімової, перевагами ЗМІ перед іншими каналами правового інформування є оперативність подання інформації, широке охоплення населення, щоденність впливу і доступність правової інформації, яка подається ними для громадян [10, с. 220].

Інформаційна діяльність ЗМІ дає людям можливість адекватно міркувати про події й процеси в державі лише у тому разі, якщо вона виконує й *просвітницьку* функцію. Ця функція виявляється в повідомленні громадянам знань, завдяки чому можна адекватно оцінювати й упорядковувати зведення, одержувані із ЗМІ й інших джерел, правильно орієнтуватися у складному й суперечливому потоці інформації.

Не обмежуючись лише простим переліком фактів, інформація має містити відповідні пояснення, коментарі, тлумачення, оскільки значна частина громадян може бути непередготовленою до їх сприйняття. Тому важливим складником просвітницької функції є гносеологічний аналіз. Чим важливішою та масштабнішою є подія, тим глибшим, різнобічнішим та кваліфікованішим повинен бути коментар до неї, що особливо актуалізує роль і місце постаті коментатора в інформаційному процесі.

Рушійною силою підвищення розуміння громадянами законодавства виступають недержавні ЗМІ, які не тільки наближують закони до громадянина, а й своєю діяльністю роблять норми права більш доступними та зрозумілими для застосування. Саме доступність правової інформації та її незаангажована подача недержавними ЗМІ, які на противагу офіційним виданням та тим, що лобіюють інтереси різних структурних утворень, приводять приклади практичного застосування законодавства, супроводжуючи правове інформування чіткими роз'ясненнями, об'єктивними тлумаченнями і сприяють утвердженню серед населення правової культури та правомірної поведінки [27, с. 19].

Погоджуємось з думкою І. Д. Фомічової, що однією із найважливіших функцій недержавних ЗМІ, з огляду формування правової культури, також є функція *інтеграції* [53, с. 19]. Правова культура об'єктивувалася в громадянських інститутах, в умінні колегіально відстоювати асоціативні інтереси. Функція інтеграції ЗМІ, на думку вченої, поза сумнівом, повинна стимулювати формування правової культури.

Для більшості громадян ЗМІ є найважливішим джерелом інформації про діяльність органів державної влади, про події та процеси, що відбуваються в країні та у світі. Виходячи з цього, будь-яка інформація, незалежно від того, якої сфери вона стосується, спрямовується не тільки на інформування аудиторії, але й на формування ціннісних орієнтацій особи і суспільства. Отже, недержавні ЗМІ є одночасно і продуктом громадської думки, і силою, що її формує. Саме в цьому й полягає специфіка їх діяльності [50, с. 116].

Наступною функцією є *аксіологічна (ціннісно-оціночна)*, яка відрізняється від просвітницької методами: порівнянням схожих, аналогічних явищ, процесів, рішень і з'ясування на цій основі їх недоліків і переваг. Йдеться про аксіологічну оцінку минулих та сучасних подій для об'єктивнішої їх інтерпретації. Але особливого значення ця функція набуває, коли суспільство опиняється перед вибором одного з кількох варіантів рішень. За таких обставин ЗМІ повинні спрямувати громадську думку у той чи інший бік.

Так, у сучасних умовах недержавні ЗМІ, зважаючи на суспільну важливість, масовість та доступність, мають величезний вплив на духовні процеси, що відбуваються в суспільстві. Залучаючи громадян до інформаційних відносин, ЗМІ формують певні ціннісно-сміслові моделі для засвоєння суспільством і таким чином змінюють аксіологічну картину соціуму. Здатність швидко охоплювати найбільш широкі аудиторії дає можливість сучасним ЗМІ трансформувати традиційну систему духовного виробництва у певному напрямі, з приводу чого в розвинутих суспільно-політичних системах панує теза про те, що той, хто володіє ЗМІ, володіє громадською думкою [3, с. 16].

Оскільки в правовій культурі знаходить своє відображення соціалізація особистості, то наступною функцією слід розглянути функцію *правової соціалізації*, яка, на наш погляд, є узагальнюючою по відношенню до усіх попередніх.

Погоджуємось з Л. П. Погорілою, що формуванню правової культури громадянина сприяє правова соціалізація як функція недержавних ЗМІ. Інформування особистості про соціально-правові реалії є процесом засвоєння громадськістю політичних і суспільно-правових знань, норм і цінностей, формування правової свідомості, культури кожного окремого громадянина. Така функція сприяє виробленню критичного відношення до інформації, її аналізу і дозволяє кожному члену суспільства робити самостійні висновки, що в свою чергу формує громадську думку щодо політико-правового, економічного та соціального стану країни і міжнародної спільноти [26, с. 192].

Інформування населення повинно сприяти громадській активності в політично-правовому житті суспільства, що передбачає залучення громадян до добровільних суспільних об'єднань, громадських рухів, незалежних правозахисних недержавних організацій, вміння використовувати правозахисну і судову систему, та, як наслідок, формування правової культури населення й підвищення громадської ініціативи.

Слушною з цього приводу є думка С. Назаренка, що «без постійного інформаційного контакту взагалі неможливі повноцінний розвиток людини й нормальне функціонування соціальних груп і всього суспільства в цілому» [21, с. 47].

Таким чином, правова соціалізація особистості має за мету формування правової правосвідомості, правової культури та правомірної поведінки, які, у свою чергу, можливі завдяки систематичному *правовому вихованню*.

Правове виховання, на думку І. Коваленко, ґрунтується на двох взаємопов'язаних компонентах: раціональному й емоційному. Раціональний компонент правового виховання втілюється в правовій освіті та правопросвітницькій діяльності, а емоційний – виявляється у створенні відповідної морально-психологічної атмосфери, яка має сприяти формуванню правосвідомості громадян, закріпленню норм права у внутрішній структурі індивідів [12]. Вважаємо, що такі компоненти органічно поєднуються та вирізняються ефективністю за умови участі недержавних ЗМІ в житті суспільства, так як мають безпосередній вплив на цілісне уявлення громадян про право, дають їм змогу оцінювати ту чи іншу ситуацію з правової точки зору, формують громадську думку.

Недержавні ЗМІ беруть безпосередню участь у процесі засвоєння особистістю норм і правил правомірної поведінки, сприяють розумінню громадянами важливості дотримання та наслідків недотримання правових норм в контексті громадянської ідентичності. Крім того, виконуючи всі вищеперераховані функції, вони здійснюють безпосередній вплив на правосвідомість, правову культуру та правомірну поведінку. В зв'язку з цим, держава і суспільство повинні бути зацікавлені в реалізації функцій недержавних ЗМІ та проявляти ініціативу в законодавчому врегулюванні останніх, а яким саме чином, нами буде охарактеризовано в наступному параграфі.

§ 2. Дієва державна інформаційна політика як умова функціонування недержавних ЗМІ

Не можна не відмітити, що незалежний розвиток недержавних ЗМІ є не лише передумовою, але й показником розвиненості громадянського суспільства. Одним з основних завдань держави є збільшення кількості незалежних від неї ЗМІ, які не бояться писати й говорити правду. Виникає також потреба у захисті ЗМІ не лише від державного втручання, але й тієї залежності, яку породжує ринок та ринкові відносини. Функціонування недержавних ЗМІ відбувається на засадах плюралізму, об'єктивності та неупередженості, що надає їм особливої ваги та актуалізує питання юридичного забезпечення їхньої діяльності.

На теперішній час інститути громадянського суспільства було унормовано як систему суб'єктів, наділених правами й обов'язками щодо відстоювання своїх легітимних інтересів у процесі подальшої розбудови громадянського суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами, зокрема, у формуванні та реалізації державної правової політики. Але сучасним українським нормотворцям важливо сформувати належне правове поле для усунення пере-

шкод у створенні та функціонуванні інститутів громадянського суспільства, зокрема, такого як недержавні ЗМІ.

Як інститут громадянського суспільства, недержавні ЗМІ володіють певною специфікою. Погоджуємось із думкою А. І. Кормича, що ця специфіка розкривається через концепцію «дуалізму приватного та публічного», оскільки, з одного боку, недержавні ЗМІ діють в умовах ринкової економіки та їх діяльність підпорядкована її правилам, з іншого – недержавні ЗМІ виконують важливу соціально значиму функцію – задоволення інформаційних потреб громадянського суспільства та забезпечення суспільної комунікації [24, с. 389].

У сучасних умовах недержавні ЗМІ, які покликані бути центрами громадського контролю і за діями влади, і за збереженням духовних цінностей нації, зростаючись фактично з владою, бізнесовими колами та політичними організаціями, переважно працюють не на повернення суспільства до своїх базових цінностей, ідентичних уявленням, звичаям, традиціям, менталітету українського народу, а висвітлюють приватні чи корпоративні інтереси певних угруповань. Усе це свідчить про відсутність в Україні дієвої державної політики у сфері масової інформації. Тому, слід змінити формат політичних відносин ЗМІ з органами публічної влади, а також усунути штучно створені умови, які об'єктивно сприятимуть поширенню політичної цензури. Лише за таких умов недержавні ЗМІ зможуть відігравати значну роль у формуванні правомірної поведінки громадян.

О. Г. Михайловська також указує на те, що однією з проблем становлення недержавних ЗМІ як інституту громадянського суспільства є політизація ЗМІ, яка, на її думку, обумовлена тим, що держава не забезпечує умов для їх нормального функціонування. Тому ЗМІ активно вступають у політичний процес [20, с. 229].

Отже, аналіз розвитку громадянського суспільства в Україні свідчить про наявність комплексу проблем, що є актуальними як для суспільства, так і для держави. Тому, слід погодитися з думкою Б. А. Кормича щодо того, що питання незалежності ЗМІ певною мірою є фікцією, адже всі вони мають своїх власників, які багато в чому визначають напрями діяльності кожного конкретного ЗМІ. Подібний стан речей характеризуються терміном «економічна цензура». У цьому разі слід говорити швидше про норми уже згаданої статті 15 Конституції України, за якими суспільне життя в Україні ґрунтується на політичній, економічній та ідеологічній багатоманітності, а жодна ідеологія не може бути визнана державою як обов'язкова. Саме різноманітність, тобто належність ЗМІ від різних власників і, відповідно, поширення за їх допомогою різних думок, поглядів та оцінок дає змогу створити загальний ефект незалежності ЗМІ [15, с. 284].

Тому, за сучасних умов, процеси розвитку громадянського суспільства на шляху утвердження демократії потребують повноцінного законодавчого забезпечення з обов'язковим урахуванням міжнародних стандартів у цій сфері, зокрема, Рекомендацій Ради Європи щодо правового статусу неурядових організацій в Європі та кращих європейських практик.

Задля виконання цих завдань стало помітно, що реформа у сфері законодавства про ЗМІ не просто зрушила з місця, а й продовжує набирати обертів, досить велику увагу, за попередні два роки, було приділено вдосконаленню законодавчого регулювання та реформуванню сфери ЗМІ.

У контексті останніх тенденцій у світі інформації, таких як обговорення ініціатив створення громадського телебачення, прийняття Верховною Радою України 17 квітня 2014 року Закону України № 1227-VII «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» [41], знаходить своє продовження тема прозорості власності недержавних ЗМІ, вплив на редакційну політику медіа, їх контроль.

Проблеми з прозорістю власності недержавних ЗМІ України була визнаною не лише в Україні, але й міжнародними експертами. Так, в Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1466 (2005) «Про виконання обов'язків і зобов'язань Україною» від 5 жовтня 2005 року органи державної влади закликалися «гарантувати прозорість власності на засоби масової інформації». Після цього співдоповідачі Ради Європи неодноразово закликали український уряд сприяти ухваленню парламентом відповідного закону, який би забезпечував прозорість структури власності на ЗМІ. На необхідності законодавчо вирішити питання прозорості власності українських недержавних ЗМІ висловлювались і численні міжнародні громадські організації, які опікуються питаннями незалежних ЗМІ та свободи слова, такі як «Article XIX», IMS та багато інших.

Погоджуємось з висловленою в літературі точкою зору, що створення законодавчого підґрунтя для гарантування прозорості медіа-власності має стати першочерговим кроком держави у боротьбі з надмірною концентрацією власності на вітчизняному інформаційному ринку [22]. Враховуючи те, що вітчизняне законодавство не забезпечувало досить тривалий час належної прозорості інформації про їх власників, досить важливою подією стало прийняття 4 липня 2013 року Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості відносин власності стосовно засобів масової інформації» [34], в якому вже закріплено положення стосовно обов'язкового оприлюднення відомостей про структуру власності, власників-фізичних осіб та осіб, які опосередковано не зможуть тиснути на редакційну політику, тощо.

У зв'язку із прийняттям даного закону, слід зазначити, що положення статті 10 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» було оновлено, з одночасним посиленням гарантій від монополізації друкованих ЗМІ. Однією з новел стало те, що відтепер у заяві про державну реєстрацію друкованого ЗМІ необхідно вказувати пов'язаних осіб. У статті 12 Закону надається визначення «пов'язаних осіб» та вперше в українському законодавстві у цій сфері вживається поняття «власник». Тому, на теперішній час полегшився процес здійснення контролю за концентрацією власності у друкованих ЗМІ та впроваджується принцип прозорості власності. Оскільки, згідно із стандартами захисту свободи вираження поглядів, держава має обов'язок забезпечувати отримання особами під її юрисдикцією інформації без втручання, яке не

дозволено законом та не допускати надмірної концентрації чи монополізації на медіа-ринку.

Отже, важливою проблемою ЗМІ є намагання їхніх власників використати свої інформаційні канали не лише як бізнес, що має давати прибуток, а й як інструмент формування громадської думки і впливу на суспільство. Це рівною мірою стосується і недержавних (приватних), і державних ЗМІ. Саме через цей фактор інформація у вітчизняних ЗМІ часто подається так чи інакше у дещо викривленому (тією чи іншою мірою) та відмінному від дійсності форматі. Тому, до Верховної Ради України 12 грудня 2014 року було внесено законопроект «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України (щодо обов'язкового інформування про засновників та власників засобів масової інформації)» (реєстр. № 1461) [45], яким пропонується продовжити процес удосконалення прозорості власності у сфері друкованих та аудіовізуальних ЗМІ. З прийняттям даного законопроекту діяльність українських ЗМІ буде більш відкритою, а також запроваджено додаткові гарантії свободи слова та створить передумови для вільного поширення об'єктивної та неупередженої інформації, вільної від будь-якого тиску та цензури.

Удосконалення законодавства у сфері ЗМІ було продовжено шляхом прийняття 3 вересня 2015 року Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості власності засобів масової інформації, а також реалізації принципів державної політики у сфері телебачення і радіомовлення» [44], який передбачає обов'язок телерадіомовників розкривати інформацію про своїх реальних власників, та одночасно з цим робить більш прозорою діяльність регулятора щодо ліцензування, що є досить актуальним, і свідчить про виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань.

Вважаємо, що у міру отримання економічної самостійності недержавні ЗМІ дійсно стануть вільними від контролю з боку держави, найбільших корпорацій, рекламодавців, а також знайдуть свободу і максимально наблизяться до ідеалу, свободи ЗМІ, свободи друку.

Важливе значення в цьому процесі має також затвердження 25 серпня 2015 року Президентом України Національної стратегії у сфері прав людини, що стало знаковою подією на шляху становлення України як демократичної, соціальної, правової європейської держави. Щодо діяльності ЗМІ, то в документі вказується, що слід забезпечити свободу діяльності ЗМІ, що включає, зокрема, свободу редакційної політики, прозорість інформації стосовно власності і джерел фінансування ЗМІ, захист професійної діяльності та безпеку журналістів, реформувати друковані ЗМІ державної та комунальної форм власності, обмежити до необхідного мінімуму державне регулювання діяльності ЗМІ, а також гарантувати право на свободу думки і слова [36]. Задля реалізації цих цілей, 27 січня 2016 року було схвалено уже згадувану Стратегію розвитку законодавства України з питань свободи слова та діяльності ЗМІ відповідно до європейських стандартів. Метою прийняття даного документу стало визначення

основних напрямів розвитку законодавства України з питань свободи слова та діяльності ЗМІ відповідно до стандартів демократичної держави, що керується верховенством права [47].

Стратегія спрямована на реалізацію стандартів, розроблених в рамках цих організацій, а також адаптацію законодавства України до права і стандартів Європейського Союзу у сфері свободи вираження поглядів, вільного обігу інформації, діяльності ЗМІ. Свобода вираження поглядів, у тому числі свобода слова та вільної діяльності ЗМІ, є основоположними правами людини, невід'ємними складовими демократичної держави та принципу верховенства права. В документі зазначається, що держава та її органи мають обов'язок не перешкоджати належній реалізації цих свобод, а також вживати позитивні заходи для їх захисту від неправомірного втручання. Держава та її органи повинні сприяти діяльності, яка спрямована на утвердження цих свобод, забезпечувати належні юридичні засоби захисту від порушення відповідних прав.

В Стратегії також вказується, що законодавче регулювання у сфері свободи слова та діяльності ЗМІ повинно здійснюватися відповідно до таких базових принципів як: дотримання прав і свобод, свобода вираження поглядів; вільний обіг інформації; плюралізм і сфері ЗМІ; прозорість медіа власності та фінансової діяльності ЗМІ; реформування державних та комунальних друкованих ЗМІ; стимулювання медіа грамотності; свобода вираження поглядів у мережі Інтернет.

Так, принцип вільного обігу інформації повинен забезпечуватися шляхом усунення будь-яких законодавчих підстав для здійснення цензури (не лише державної), гарантіями забезпечення доступу до публічної інформації, в т.ч. у формі відкритих даних, а також створенням належних умов для діяльності недержавних ЗМІ. Свобода інформації презюмується, будь-яке обмеження з боку держави чи її органів повинно ґрунтуватися на законі, бути обґрунтованим та пропорційним.

Погоджуємось з думкою Л. Усаченко та М. Сибірякової, що сучасні українські ЗМІ стали центром суперечок еліт. Вони втратили якості засобу суспільної комунікації, виконують завдання маніпуляції, які прямо протилежні завданням формування правової культури [52].

Тому вважаємо, що дієвими способами захисту від агресивної, пропагандистської та дезінформуючої політики підконтрольних зацікавленим особам чи організаціям недержавних ЗМІ мають бути визначені наступні засади державної інформаційної політики:

- *надання матеріальної підтримки недержавним ЗМІ для зменшення ролі комерційного фактору.* Погоджуємось з думкою Л. П. Погорілої, що фінансова незалежність, яка є результатом самофінансування, в поєднанні з громадською корисністю таких ЗМІ концентрує об'єктивне освітлення в інформаційному просторі соціально-правового стану суспільства [26, с. 190].

Напрямами впливу ЗМІ на механізм формування правової свідомості громадян є заохочення приватних інвестицій у розвиток ЗМІ, комунікацій, інформаційних мереж, розвиток здорової конкуренції серед них; надання державним

і громадським регулюючим органам таких повноважень, що дозволяють підтримувати інтереси суб'єктів всіх форм власності у цій сфері й гарантувати ефективну і доцільну конкуренцію, ці органи повинні працювати в режимі гласності та вільного доступу всіх зацікавлених осіб; сприяння впровадженню в інформаційну інфраструктуру України міжнародних стандартів і норм, їх інтеграції в світову інформаційну мережу. Окрім цього, органи влади повинні більш рішуче здійснювати державну підтримку ЗМІ, які активно створюють і впроваджують україномовні програми, підтримують громадські ініціативи, просувають національний інформаційний продукт на міжнародний ринок, зокрема матеріали українською мовою в мережу Інтернет [29].

Так, у Стратегії визначені пріоритети у цій сфері, зокрема, державна підтримка ЗМІ повинна здійснюватися у прозорий спосіб на конкурентних умовах. Вказується на те, що слід вилучити із законодавства положення щодо державного замовлення на висвітлення діяльності органів влади та відповідного фінансування ЗМІ. Надання державної підтримки ЗМІ має здійснюватися на умовах, передбачених Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», що відповідає стандартам Європейського Союзу стосовно надання державної допомоги. Крім того, зазначається, що слід внести зміни у Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» та встановити особливості виділення державної допомоги ЗМІ, що здійснюється на рівних та прозорих умовах, без надання будь-яких преференцій державним або комунальним ЗМІ. Визначити вичерпний перелік цілей, на які може надаватися державна підтримка ЗМІ (наприклад, захист інтересів дітей, національних меншин, осіб з особливими потребами, задоволення культурних потреб), а також оприлюднювати інформацію про будь-яку державну допомогу. Передбачити додаткові податкові та інші стимули для ЗМІ, що поширюють суспільно важливу інформацію або поширюють інформацію для груп населення, які потребують захисту чи підтримки [47].

Отже, щодо фінансування недержавних ЗМІ, на наше переконання, існує потреба у прийнятті нормативно-правової основи визначення їх фінансового забезпечення, яке здійснювалось би спершу державою, а в подальшому – за рахунок сплати грошових внесків громадянами.

- *створення законодавчого підґрунтя для становлення реально незалежних ЗМІ, обмеження впливу політичних та олігархічних еліт на недержавні ЗМІ, що також передбачено Стратегією;*
- *утвердження високоморальних принципів роботи в даній сфері для створення тої істинно вірної ідеологічної бази для розвитку інформаційно-грамотного громадянського суспільства;*
- *сприяння розвитку медіаграмотності населення.* Держава повинна побудувати інформаційну політику, що ґрунтується на захисті свободи вираження поглядів та свободи інформації. Держава має сприяти розвитку медіаграмотності осіб, а саме здатності користуватися, розуміти критич-

но оцінювати інформацію ЗМІ. Зокрема, у Стратегії зазначається, що в Україні слід реалізувати Концепцію впровадження медіаосвіти в Україні з метою підготовки дітей та молоді до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою ЗМІ, а також ухвалити Закон «Про загальнодержавну цільову програму розвитку медіа грамотності в Україні» [47].

У контексті питання, яке розглядається, слід також звернути увагу на проєкт Концепції державної інформаційної політики (далі – Концепція), в якому також містяться засади державної політики щодо ЗМІ, спрямованої на удосконалення правового поля функціонування ЗМІ, забезпечення доступу всіх політичних сил (також опозиційних) до ЗМІ, недопущення цензури, захист як журналістів, так і громадян, установ і організацій від зловживань працівниками ЗМІ, забезпечення прозорості в діяльності ЗМІ, запобігання зловживанню правом на свободу інформації, упорядкування національного телерадіоєфіру, збалансування інтересів усіх мовників, забезпечення відкритості процедури ліцензування їх діяльності [23, с. 80]. Однак, уже тринадцять років Україна вирішує питання ухвалення Закону України «Про Концепцію національної (державної) інформаційної політики». Востаннє відповідний законопроект було відкликано 5 липня 2011 року.

Щодо удосконалення державної правової політики, в формуванні та реалізації якої приймають участь недержавні ЗМІ, то суттєвим напрямом підвищення рівня правової культури громадян є використання інформаційних ресурсів глобальних комп'ютерних мереж, у першу чергу мережі Інтернет задля реалізації державної правової політики через недержавні ЗМІ. Так як доступ до електронних баз даних, у тому числі до правових, має бути відкритим для всіх категорій громадян, незалежно від державних кордонів, національності, професії.

Слід погодитись з Н. В. Кушаковою, яка визначає перспективні напрями формування правової культури громадян України під впливом розвитку сучасних інформаційних технологій, зокрема: створення оплачуваних та безкоштовних правових баз даних; видання електронних правових журналів; створення електронних правових бібліотек; проведення інтернет-конференцій з актуальних проблем правознавства; створення та популяризація віртуальних книжкових магазинів, які спеціалізуються на правовій літературі [17, с. 110–111]. Тим самим інформаційні технології значною мірою сприятимуть розвитку правової свідомості українських громадян, новому сприйняттю ними правової культури як комплексу світоглядних правових уявлень та знань.

С. Клімова вказує, що здійснення правової поінформованості українських громадян через ЗМІ та Інтернет є важливим напрямом формування їх правової культури. Для посилення їх впливу на даний процес необхідно активізувати популяризацію правових знань через різноманітні канали ЗМІ та Інтернет, підвищувати за їх допомогою доступність права для населення України [10, с. 223]. У Стратегії в зв'язку з цим пропонується право на доступ до Інтернету гарантувати на конституційному рівні [47].

В умовах правового нігілізму, що притаманний українському суспільству, недержавні ЗМІ могли б надати громадянам якнайбільше інформації з історії, теорії та практики прав людини. Природним є те, що формування правової культури членів громадянського суспільства можливе лише у випадку, коли воно є синхронним з процесами справжнього зміцнення прав людини в українському суспільстві.

Отже, виходячи з того, що інформаційні технології глибоко проникли у суспільство, а отримана через телебачення та мережу Інтернет інформація, в тому числі й правова, часто сприймається суспільством як догма, слід було б на державному рівні проводити цілеспрямовану політику у сфері використання ресурсу вітчизняних недержавних ЗМІ в плані підвищення правової освіченості громадян, підвищення рівня їхнього правосвідомості та правової психології [40].

Підсумовуючи вищесказане, варто відзначити, що правова культура, безсумнівно, отримує свій розвиток і підвищення рівня через недержавні ЗМІ найшвидше. Але ми сьогодні не маємо чіткої концепції, за якою могла б розвиватися правова культура українського суспільства, тому такий розвиток відбувається стихійно, під впливом революційних перетворень. Люди сьогодні потребують реформаторських змін не тільки у сфері судочинства, економіки і т.д., але й у сфері правової культури, адже в нашій державі до сьогодні не існує жодної комплексної програми з підвищення правової культури. Були, звичайно, зроблені деякі спроби в цьому напрямку, зокрема, прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 31 січня 2001 року № 88 «Про заходи щодо реалізації Концепції підвищення правової культури учасників виборчого процесу та референдумів в Україні», але це по суті нічого не змінило. У 2001 році була прийнята «Національна програма правової освіти населення» [38], яка, разом з тим, не передбачала регулювання ролі ЗМІ в процесі правової соціалізації населення та піднесення правової освіти. Сьогодні можна з упевненістю констатувати, що в даній сфері у нас утворився інформаційний вакуум, де, з одного боку, всі знають що таке правова культура, а з іншого – ніхто в реальному житті не хоче змінювати себе під конкретні вимоги, які пред'являються до соціуму. Ніхто не бажає внести чіткість у дане питання і визначити, що на теперішній час слід робити покроково аби підвищити рівень правової культури, і, звичайно, абсолютно абстрактно законодавець говорить сьогодні про роль недержавних ЗМІ в даному процесі.

На нашу думку, така позиція є недопустимою, оскільки державі, в контексті підвищення рівня праворозуміння та формування нормальної правової психології, необхідно використовувати усі можливі ресурси, а особливо – недержавні ЗМІ, які у рамках громадянського суспільства виступають основним посередником у неофіційному спілкуванні держави та громадянина.

Отже, існує нагальна потреба у посиленні захисту українських громадян від негативного впливу ЗМІ на процес формування їх правової культури. В зв'язку з цим, позитивним, на наш погляд, є прийняття Міністерством юстиції України

наказу від 25 березня 2011 року, яким затверджено «Положення про проведення Всеукраїнського конкурсу на краще висвітлення правоосвітньої проблематики друкованими виданнями юридичного спрямування» [30]. Мотивацією для прийняття даного нормативно-правового акта визначено необхідність формування у населення праворозуміння, як форми пізнання сутності і ролі права у регулюванні суспільних відносин та сприяння підвищенню доступу населення до джерел правової інформації, відродженню інтересу громадян до права як основної цінності громадянського суспільства.

Підсумовуючи вищезазначене слід вказати, що здійснення правової поінформованості українських громадян через повноцінне виконання функцій недержавних ЗМІ є важливим напрямом формування їх правової культури. Для посилення їх впливу на даний процес необхідно активізувати популяризацію правових знань через різноманітні канали ЗМІ та створювати й направляти розвиток правової культури, свідомості й поведінки громадян шляхом висвітлення позитивної інформації, так як їх вплив на громадськість сьогодні дуже великий. Крім того, у державі слід створити умови для отримання суспільства з високим рівнем правової культури шляхом комплексного удосконалення законодавства у сфері діяльності ЗМІ та приведення його у відповідність до європейських стандартів.

Висновки

Свобода слова відіграє вирішальну роль у формуванні громадської думки, а отже, і правової свідомості та правової культури громадян. Компонентом свободи вираження поглядів та свободи інформації є свобода ЗМІ.

Традиційно в структуру громадянського суспільства прийнято включати систему ЗМІ. Громадянське суспільство неможливе без незалежних ЗМІ, які дають можливість членам суспільства бути проінформованими, але інститутом громадянського суспільства можуть бути лише недержавні ЗМІ, до яких, на нашу думку, слід відносити суспільні, громадські та приватні ЗМІ. Встановлено, що серед неправових засобів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на правомірну поведінку громадян та реалізуються його функції, слід виокреmlювати недержавні ЗМІ.

Важливим для розуміння сутності і природи правового впливу є дослідження його функціонального призначення. Встановлено, що до функцій ЗМІ, які вони реалізують з метою формування правової культури громадян, слід віднести такі як: гарантування, формування громадської думки, інформаційну, просвітницьку, інтегративну, аксіологічну (оцінну), правової соціалізації, правового виховання. Виконуючи всі вище перераховані функції, недержавні ЗМІ здійснюють безпосередній вплив на правосвідомість, правову культуру та в результаті – на правомірну поведінку громадян.

Вважаємо, що пріоритетами у процесі модернізації Основного Закону є посилення конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина. Таким чином, зусилля української держави у цьому напрямку матимуть успіх за умови

активного залучення до цього процесу громадянського суспільства та його інститутів. Саме недержавні ЗМІ, на наш погляд, є ефективним бар'єром у позасудовому громадському захисті прав і свобод людини від свавілля з боку держави та її окремих представників. Зазначені вище та інші гарантії конституційних прав людини і громадянина необхідно закріпити у чинному Основному Законі, а також новачії щодо їх удосконалення.

На теперішній час інститути громадянського суспільства унормовано як систему суб'єктів, наділених правами й обов'язками щодо відстоювання своїх легітимних інтересів у процесі подальшої розбудови громадянського суспільства в Україні та участі в управлінні державними справами, зокрема, у формуванні та реалізації державної правової політики. Але сучасним українським нормотворцям важливо сформувати належне правове поле для усунення перешкод у створенні та функціонуванні інститутів громадянського суспільства, зокрема, такого як недержавні ЗМІ.

Слід визначити засади державної інформаційної політики, що створять сприятливі умови для ефективного здійснення функцій недержавними ЗМІ, а саме: надання матеріальної підтримки недержавним ЗМІ, для зменшення ролі комерційного фактору; здійснення державної підтримки недержавних ЗМІ; створення законодавчого підґрунтя для становлення реально незалежних ЗМІ, обмеження впливу політичних та олігархічних еліт на недержавні ЗМІ; утвердження високоморальних принципів роботи в даній сфері; сприяння розвитку медіаграмотності населення.

Отже, держава повинна побудувати інформаційну політику, що ґрунтується на захисті свободи вираження поглядів та свободи інформації. Підсумовуючи вищесказане, варто відзначити, що правова культура, безсумнівно, отримує свій розвиток і підвищення рівня через недержавні ЗМІ найшвидше. Але на теперішній час не має чіткої концепції, за якою могла б розвиватися правова культура нашого суспільства, тому такий розвиток відбувається стихійно, під впливом революційних перетворень. На нашу думку, така позиція є недопустимою, оскільки державі, в контексті підвищення рівня праворозуміння та формування нормальної правової психології, необхідно використовувати усі можливі ресурси, а особливо – недержавні ЗМІ, які у рамках громадянського суспільства виступають основним посередником у неофіційному спілкуванні держави та громадянина.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С. С. Общая теория права: в 2-х томах / С. С. Алексеев. – Юрид. лит.: М., 1981. – Т. 1. – 360 с.
2. Бугера О. І. Вплив ЗМІ на процес формування особистості неповнолітнього (за матеріалами соціологічного дослідження) / О. І. Бугера // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 6. – С. 117–120.
3. Головій В. М. Механізми взаємодії влади та ЗМІ в контексті становлення громадянського суспільства в Україні: дис. ... кандидата держ. упр.: 25.00.02 / Головій В. М.; Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2009. – 201 с.

4. Дворецька Г. В. Соціологія: навчальний посібник / Г. В. Дворецька; ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана». – Вид. 3-тє, переробл. і доповн. – К.: КНЕУ, 2013. – 428 с.
5. Денисова А. М. Правовий вплив: природа та функціональне призначення / А. М. Денисова // Вісник Львівського університету: Серія юридична. – 2012. – № 55. – С. 3–10.
6. Егорова М. С. Доступ граждан к правовой информации как условие развития правосознания информирования правовой культуры / М. С. Егорова // Государство и право. – 2006. – № 9. – С. 105–111.
7. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. М. В. Цвіка. – Х.: Право, 2009. – 572 с.
8. Каплій О. В. Класифікація засобів масової інформації: конституційно-правові питання / О. В. Каплій // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць / голов. ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. – Вип. 50 – О., 2013. – С. 35–46.
9. Каплій О. В. Посилення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти журналістів у світлі адаптації законодавства України про діяльність ЗМІ до європейських стандартів / О. В. Каплій // Новітні кримінально-правові дослідження – 2016: зб. наук. праць / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О. В. Козаченко. – Миколаїв: Іліон, 2016. – С. 74–78.
10. Клімова Г. П. Роль засобів масової інформації та інтернету у формуванні правової культури українських громадян / Г. П. Клімова // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія: зб. наук. праць. – 2009–2010. – Вип. 3. – С. 217–224.
11. Коваленко І. П. Громадянська культура та засоби масової комунікації в інформаційному суспільстві / І. П. Коваленко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2014. – № 3 (22). – С. 11–12.
12. Коваленко І. П. Правова соціалізація особистості як процес формування правової культури [Електронний ресурс] / І. П. Коваленко // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ku/2011_32/32-1-12.pdf.
13. Комаров С. А. Общая теория государства и права / С. А. Комаров. – М., 1998. – 408 с.
14. Конституція України: затверджена Законом України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (із змін., внесеними згідно із Законами України від: 8 грудня 2004 р. № 2222-IV; 1 лютого 2011 р. № 2952-VI; 19 вересня 2013 р. № 586-VII; 21 лютого 2014 р. № 742-VII // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; 2005. – № 2. – Ст. 44; 2011. – № 10. – Ст. 68; 2014. – № 11. – Ст. 142; 2014. – № 11. – Ст. 143.
15. Кормич Б. А. Інформаційне право: підруч. / Б. А. Кормич – Х.: Бурун і К°, 2011. – 334 с.
16. Кравчук В. М. Вплив ЗМІ на формування громадянської свідомості / В. М. Кравчук, О. А. Дмитрусь // Юридичний науковий електронний журнал. – 2015. – № 6. – С. 16–19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isej.org.ua/6-2015/4.pdf>.
17. Кушакова Н. В. Вплив інформаційних технологій на правову культуру: українські реалії / Н. В. Кушакова // Правова культура – основа державотворення в Україні: зб. наук. пр. / за ред. М. В. Костицького, М. М. Ібрагімова. – Ірпінь: Нац. акад. ДПС, 2005. – Вип. 1. – 298 с.
18. Лойко В. В. До питання маніпуляції суспільною свідомістю у політичному дискурсі ЗМІ [Електронний ресурс] / В. В. Лойко // Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vzhdu/2011_57/vip_57_38.pdf.
19. Малько А. В. Стимули і обмеження в праві / А. В. Малько. – М., 2003. – 250 с.
20. Михайловська О. Г. Роль інститутів громадянського суспільства у забезпеченні модернізації державної влади в Україні / О. Г. Михайловська // Учёные записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – 2008. – Т. 21 (60). – № 3. – С. 252–232.

21. Назаренко С. Інформаційно-психологічна безпека в політиці / С. Назаренко // Віче. – 2003. – № 2. – С. 47–50.
22. Налагодження механізмів взаємодії уряду з неурядовими громадськими організаціями: наук.-метод. розробка / авт. кол.: С. А. Чукут (наук. кер.), Н. М. Драгомирецька, О. В. Загвойська та ін. – К.: НАДУ, 2011. – 80 с.
23. Нестерняк Ю.В. Нормативно-правові основи державної інформаційної політики України в умовах розвитку інформаційного суспільства / Ю. В. Нестерняк // Комунікація: наук.-практ. зб. – 2013. – № 3. – С. 73–88.
24. Общетеоретическая юриспруденция: учеб. курс: учеб. / под. ред. Ю. Н. Оборотова. – О.: Феникс, 2011. – 436 с.
25. Письменицький А. А. Засоби масової інформації у демократичному суспільстві: правове регулювання діяльності та співвідношення з гілками державної влади в Україні / А. А. Письменицький // Право і безпека. – 2005. – № 4–5. – С. 40–44.
26. Погорелая Л. П. Функциональное предназначение института негосударственных СМИ в рамках развития гражданского общества в европейском пространстве / Л. П. Погорелая // *Legea i viaa: Publicatie stiintifico-practica* – 2013. – № 10/2 (262). – Р. 189–193.
27. Погоріла Л. П. Вплив діяльності недержавних засобів масової інформації на формування індивідуальної правової позиції громадянина / Л. П. Погоріла // Порівняльно-аналітичне право – № 3-1. – 2013 – С. 53–57.
28. Погоріла Л. П. Недержавні засоби масової інформації як інститут громадянського суспільства (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук спец.: 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» /Л. П. Погоріла; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2015. – 20 с.
29. Політична система України: проблеми становлення і розвитку: монографія / за ред. В. І. Кафарського. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 456 с.
30. Положення про проведення Всеукраїнського конкурсу на краще висвітлення правозахисної проблематики друкованими виданнями юридичного спрямування: Наказ Міністерства юстиції України від 25.03.2011р. № 196/7 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0196323-11>.
31. Положення про Раду з питань захисту професійної діяльності журналістів та свободи слова: Указ Президента України від 23.02.2016 р. № 61/2016 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 16. – Ст. 622.
32. Понеділко В. І. Свобода слова як організуюча категорія демократичного суспільства, визначальний чинник його буття і розвитку / В. І. Понеділко // Свобода слова в Україні: стан, проблеми, перспективи (Український варіант) / відп. за вип. Є. І. Лук'яненко – К.: А&P, 1997. – 16 с.
33. Приступенко Т. О. Теорія журналістики: етичні та правові засади діяльності засобів масової інформації / Т. О. Приступенко. – К.: Інститут журналістики, 2004. – 375 с.
34. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості відносин власності стосовно засобів масової інформації: Закон України від 04.07.2013 р. № 409-VII // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 136.
35. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.
36. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини Указ Президента України від 25.08.2015 р. № 501/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 69. – Ст. 2257.
37. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2008 р. № 976 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 86. – Ст. 2889.

38. Про Національну програму правової освіти населення // Указ Президента України від 18.10.2001 р. № 992/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>.
39. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації: Закон України від 23.09.1997 р. № 539/97 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 49. – Ст. 299.
40. Про створення дитячих та молодіжних правових та правоосвітніх телерадіопрограм на Київщині // Рекомендації № 14. – Київська обласна міжвідомча координаційно-методична рада з правової освіти населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kyivobljust.gov.ua/Uploads/Files/ff/14.docx.
41. Про Суспільне телебачення і радіомовлення України: Закон України від 17.04.2014 р. № 1227-VII // Офіційний Вісник України. – 2014. – № 40. – Ст. 1063.
42. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 р. № 3205-IV // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
43. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21.12.1993 р. № 3205-IV // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
44. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо Суспільного телебачення і радіомовлення України» (автор: В. П. Сюмар та інші), реєстр. № 1357 від 10.12.2014 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
45. Проект Закону України «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України (щодо обов'язкового інформування про засновників та власників засобів масової інформації)» (автори: С. Я. Рудик, О. І. Осуховський та інші), реєстр. № 1461 від 12.12.2014 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
46. Скакун. О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
47. Стратегія розвитку законодавства України з питань свободи слова та діяльності ЗМІ відповідно до європейських стандартів: Схвалено на засіданні Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики 27.01.2016 р. – 27 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://komsvobslova.rada.gov.ua/komsvobslova/control/>
48. Теорія держави і права. Академічний курс / Зайчук О. В., Журавський В. С., Копиленко О. Л. та ін.; за ред. О.В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
49. Тодыка Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры: монография / Ю. Н. Тодыка. – Х.: Райдер, 2001. – 160 с.
50. Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу / Ю. Турченко // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4. – С. 115–118.
51. У парламенті проведено засідання «круглого столу» на тему: «Свобода слова в сучасному інформаційному просторі 2016» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Novyny/136396.html>.
52. Усаченко Л., Сибирякова М. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянської антикорупційної культури українського суспільства [Електронний ресурс] / Л. Усаченко, М. Сибирякова // Демократичне врядування. – 2010. – Вип. 5. – Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik5/fail/+Usachenko.pdf.
53. Фомичёва И. Д. СМИ как партиципаторные коммуникации: автореф. дис. на соиск. уч. степ. докт. филол. наук: 10.01.10 / И. Д. Фомичёва. – М.: МГУ, 2002. – С. 19.
54. Шульга Н. Дрейф на обочину. Двадцать лет общественных изменений в Украине / Николай Шульга. – К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. – 448 с.